

Позицията на жената във Втората българска държава

Златоживка Здравкова, Ренета Златева

Abstract: Women's position in society of the Second Bulgarian Empire: The article presents some popular sources of law, of literature and wall paintings in Bulgarian medieval history, which gives us information about the place of women in the Bulgarian medieval society.

Key words: Bulgarian woman, position, medieval period, law, wall paintings

ВЪВЕДЕНИЕ

Още от древността ролята на жената за развоя на обществото е съществена. Независимо от своята роля – на майка, съпруга, дъщеря, регент, върху нежните ѝ плещи падат задачи от нелек характер.

За позицията на жената в живота на средновековното българско общество не е писано достатъчно. Много от изследователите в публикациите си правят непълна характеристика, отнасяща се само до определен аспект (в повечето случаи – социално-правен). Прави впечатление, че не са обвързани каноничните постулати с правните норми и съответно не е изяснено влиянието на първите при определяне позицията на тогавашната жена. Не са правени паралели между източното и западното православие, за да се подчертае разликата във възприемането ролята на жената. Именно затова тук ще се направи опит да бъдат изяснени посочените параметри, за да се изясни възможно най-пълноценно позицията на жената през епохата на Второто българско царство.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Социалният статус на жената се определя от позицията ѝ във феодалната класа. С развитието на феодалните отношения тази взаимовръзка е още по-силно изразена, а това, от своя страна, води и до съществени различия в общественото положение на жената. Малобройна част от нежната половина на обществото, принадлежаща към кръга на феодалната аристокрация, често се среща в изворите, обвързана с името и титлата на своя баща или съпруг. Въпреки че аристократката официално е представена чрез мъжа, нейната роля в социалния живот на Втората българска държава значително нараства. Имената на представителките на знатни болярски родове остават в редица хроники, надписи и грамоти като съпруги на царе, деспоти, севастократори и други висши служители в царството. Те се срещат в Синодика на цар Борил, в Боянския поменик, върху каменни надписи и надгробни плочи, под ктиторски изображения.

През периода на Втората българска държава съществуват три основни пътя за закрепостяване на селянката. Първият от тях е свързан с мъжа в семейството – баща или съпруг. Изпадайки в икономически затруднения, той повлиява върху съдбата на цялото си семейство. Грамотите на българските царе са изпълнени с подобни примери, в които четем как цели родове изпадат в крепостничество [8:274]. По този начин промяната в социално-правния статут на главата на семейството (например изпадането му в парикия или отрочество) води и до промяна в общественото положение на жената.

Вторият начин за изпадане на жената в крепостничество е вдовството. Поради често водените по това време войни, голяма част от мъжете намират своята смърт. Макар и останала без съпруг, вдовицата може да бъде закрепостена. В документа, озаглавен “Дарението на протосеваст Прибо”, четем как “вдовицата Момена с шестте ѝ деца”, както и “другата вдовица, жената на Братослав с шестте ѝ деца” попадат под пряката зависимост на местния феодал [8:206]. Важно е да се отбележи, че при такова положение жената става причина да се определи съдбата и

на нейните деца, които споделят участва й. Самото издигане в обществената структура на тогавашното общество за жената става съответно само по пътя на пряката намеса на нейния баща или съпруг. Носейки отговорност за своето семейство, за неговите несполуки и икономически затруднения, жената се явява еднакво отговорна пред държавата и местния феодал при изплащането на феодалната рента.

В "Български нотариален акт от XI–XII в." е записано следното: "Аз, Добриня, подарих детето си на попа, а [получих] нива на "Добри гости" близо до Дражиловите ниви. И никой от децата ми, нито пък от рода ми да не се бърка с попа... Защото той ми подари също 7 лакътя памучно платно и 5 леноно и 3 къбела пшеница" [7:437]. Явно е, че в посочения случай вдовицата Добриня не просто подарява детето си на попа. Тук се загатва за сделка, чрез която жената търси начин за оцеляване на останалите членове от своето семейство, на което вече глава е тя. Подобни действия са срещани, тъй като и през XIV в. откриваме подобен случай, записан в Рилската грамота на цар Иван Шишман, където "поп Тодор с децата си и с рода си" били жертвани в полза на Рилския манастир [8:55].

В периода на Втората българска държава, когато семейството е вече обособено като самостоятелна социална единица, се появява едно противоречие: обществото, което е феодално, едновременно натовазва жената с определена отговорност и право, но и я лишава от такова.

Третият начин за попадане на жената в крепосничество е чрез нейното участие в обществено-политическия живот.

Според Титул I на Закона за съдене на людете изповядващите езически обичаи жители на дадено село трябва да бъдат предадени под властта на божия храм заедно с всичките си имоти [7:134]. Макар и да не е посочено, че наказанието се отнася и до жените, то явно включва и тях. В случая е видно, че не само при инициативата на мъжа те могат да попаднат под зависимостта на църковния феодал. Не можем да отречем споделянето на тази нерадостна участ от страна на съпругата.

В периода XIII–XIV в. в българското общество се оформя и търговско-занаятчийското съсловие. Макар и да няма данни за правото на жената да се разпорежда в сферата на стоково-паричните отношения, логично е да се предположи, че тя търси някакъв път за свое самостоятелно участие. Рационалното решаване на този въпрос тя намира съответно чрез встъпване в нов брак, след като със смъртта на съпруга ѝ се изчерпва и основният източник за препитание. Основен извор в тази насока е посланието на патриарх Евтимий до угровлахийския митрополит Антим, което се отнася към XIV в. Главният въпрос, който поставя българският първосвещеник, е свързан именно с многобрачието, което е противоречащо на обществения морал за епохата и е строго съхраняван от църковните закони. Въпреки че патриарх Евтимий вижда във втория, респективно третия или четвъртия брак, непристойно поведение, то факт е, че жените, стремящи се да се домогнат до подобни бракове, целят да се сдобият със съпруг, който им е крайно необходим за подобряване на икономическото им състояние.

Поради аграрния характер на средновековния български град не съществува голяма разлика в социалната структура между града и селото, а съответно и разлика в социалния статус на жената гражданка и жената селянка. В тази взаимовръзка може да се направи изводът, че дъщерята или съпругата на поземления аристократ, занаятчия, търговец и пр. принадлежи към лично свободното население. Към зависимото градско население спада жената, чийто закрепостен баща или съпруг е задължен към даден светски или църковен феодал. Съответно, тя споделя съдбата на своя родственик.

Положението на българското население в периода на Втората българска държава се утежнява и от наличието на вътрешна нестабилност, породена от

феодалните междусобици. Едрият местен феодал подлага на жестока експлоатация селяните. Това, съвсем естествено, се стоварва и върху плещите на жената. В още по-голяма степен нейното положение се усложнява от водените непрекъснати военно-политически конфликти на държавата. Това лишава семейството от мъжка сила, а централната власт или местният феодал налагат допълнителни налози за издръжка на войската.

Що се отнася до източното и западното европейско общество и позицията на жената в тях, веднага се забелязват и някои разлики. На първо място, в Източната римска империя църковната власт няма по-голяма тежест от държавната (цезаропапизъм), а Западната римска империя твърдо стои зад водещата роля на църквата (папоцезаризъм). Базирани на библейските текстове, съществуват редица забрани и морални напътствия към нежния пол, които се явяват непрестъпни ограничения за заемане на духовни или обществено-политически позиции в държавата. Единствено в богомилските трактовки не се среща полова диференциация [7:351,354]. Поради тази причина жената не се лишава от възможност за заемане на духовна позиция.

В законодателните текстове на Франкската империя жената се лишава от правото да наследява поземлена собственост; покровителствана е от мъж след смъртта на съпруга си; дори ѝ се отнема правото да разполага със своята зестра [3:81-82]. Подобро е икономическото положение на жената според Екложките разпоредби, които навярно се ползват в българската държава през разглеждания период. Вярно е, че съпругата получава като зестра движимо имущество, не и основното средство за препитание през Средновековието – земята, но все пак нейната зестра се пази „непокътната и ненакърнена“, дори и при тежко финансово положение на съпруга [2:176-198]. При липса на други роднини, след смъртта на съпруга си тя унаследява половината от неговото имущество [2:185]. Що се отнася до връзката между родители и деца, Еклогата предвижда отдаване на почит и към бащата, и към майката, зачитане на майчиното мнение и осигуряване на грижа за децата, докато навършат пълнолетие [2:167-173]. До съдебен процес един срещу друг не могат да излязат родители и деца и според Закона за съдене на людете [7:135]. Данни за опазването на зестрата в полза на жената през периода на Второто българско царство се съдържат в едно решение на Охридската архиепископия. В документа е представен следният казус: Българката Болеслава се преселва със своя брат във Верей след смъртта на мъжа си. В нейно отсъствие сестрата на покойния ѝ съпруг продава една трета част от имота му. Завръщайки се в родината си, Болеслава узнава за това и протестира пред българския управител, защото е засегната зестрата ѝ. В резултат, продажбата е анулирана и тя възстановява своята зестра, получавайки частта си [8:204].

Суrowият феодален ред и нестабилното положение на безимотните определят семейството като главна опора на обществените отношения. За зависимите хора то е единствената отправна точка, а за болярското съсловие то е символ на просперитет.

Макар и изворите да не обръщат достатъчно внимание на физическите и духовни качества у обикновената жена, то все пак има податки и в това отношение. Ценностите, които трябва да притежава средновековната българска жена, са предписани от християнските норми, в които се подчертава, че тя би следвало да е милозлива, добронамерена, трудолюбива, вярна и уважителна към своите родители, деца и съпруг. Очевидно обикновената жена трябва да спазва въведените от църковния морал норми на поведение, за да не бъде окачествена като „най-неразумната част от човешкото стадо“. Притежавайки всички тези качества, жената се определя и като пример за красота, независимо от нейните физически характеристики. В тази насока е написаното от патриарх Евтимий „Житие на Петка Търновска“ [8:437]. От „Разказ за пренасяне на мощите на св. Петка от Търново във Видин и Сърбия“ на Григорий Цамблак съдим, че такива морални устои у жената

служат като “образец и подтик към добродетел”. Дори съпругите в аристократичното семейство, притежавайки такива качества, са определени като превъзхождащи “по мъдрост и остроумие” [8:448]. В една от миниатюрите на Томичовия псалтир се вижда фигура на богато облечена девойка, която е със закрепена на кръста хурка. С едната си ръка тя придържа нишката, а с другата навива вретеното. Въпреки че трудолюбието е една от най-характерните черти, притежавани от обикновената жена, то до такава степен е ценено, че се подчертава дори в рисунка, предназначена явно за царското семейство [1:94]. От Славословията на Синодика на цар Борил и от надписите в Боянската църква става ясно, че и аристократката следва да бъде благочестива и богобоязлива [8:297, 302].

От факта, че обикновената средновековна българска мома държи сама да приготвя чеиза си, можем да заключим, че тя се стреми да покаже своето трудолюбие, подчертавайки готовността към създаване на ново семейство и дом.

Според законодателните разпоредби през разглеждания период бракът между мъжа и жената е свещен. Той не бива да бъде разтрогван, освен по определени причини. Прави впечатление, че прелюбодеянието е считано за повод за развод, но само ако е извършено от жената [7:138]. Това мъжко предимство се ползва по време на средните векове от владетеля не само в България.

Сведения, даващи ни сравнително ясна представа относно съществуващия у тогавашния българин идеал за ценностите на жената, са Троянската притча и съчинението “Александър от Трояда” [8:390-407]. В тях хубостта е тясно обвързана с мъдростта, която трябва да притежава девойката. Данни за самата физическа хубост можем да почерпим от изображението, намиращо се върху вътрешната страна на един съд, произхождащ от Царевец и датиращ от XIII в. Върху открития фрагмент е запазена само дясната половина на кръглото женско лице. Очите са с фина бадемова форма с тънки ресници. Дясната ръка, която е вдигната нагоре, държи края на дебела плитка. Вероятно такъв е бил идеалът за неизменна женска прелест [1:91].

Според Й. Павлова възпитанието, което получава българката, гарантира второстепенната подчинена роля [6:163-167]. Доказателство в подкрепа на тезата си авторката намира в Търновски надгробен надпис от 1388 г., където е записано следното: “Аз, благочестивата и христоролюбива Мария, снаха на превеликия цар Иван Александър, съпруга царева и анепсия на великия воевода Иван Асен, цар на българите, като дойдох, намерих българската земя омърсена от измаилтяните, погребях Асеня, моя господин цар” [6:163-167]. Й. Павлова разглежда горепосочения цитат, базирайки се само на последните думи от надписа, а именно “моя господин цар”. Според нея Мария гледа на своя съпруг като на господар и така изтъква своето подчинение. Явно авторката не взема предвид наличието на онези средновековни извори, в които е използвано подобно обръщение и към българските царици [8: 249, 253]. В този дух това би следвало да се разглежда не като подчинено положение на жената владетелка, а като равнопоставеност между нея и съпруга ѝ. Павлова не взема под внимание и това, че в посочения надпис царицата говори за себе си в първо лице, а и поставя акцент върху своите нравствени добродетели, което говори за свободата ѝ сама да се охарактеризира като христоролюбива и благочестива. Освен това посоченият цитат би могъл да се възприеме и като доказателство за това, че според титлата на съпруга, се определя и положението на жената. Колкото по-високо стои съпругът в йерархията, толкова по-големи стават правомощията на съпругата. От извора може да се заключи също и за моралните устои на Мария, която чрез погребването на своя съпруг засвидетелства уважението си към него.

В своята статия Й. Павлова посочва и други примери, в които същото това възпитание не позволява на царствени родственички да се възпротивяват на волята на владетеля. В династичния брак на Кера Тамара със султан Мурад авторката

вижда “дисциплинирането на личността” като път към “формирано разбиране за първенстващото значение на държавните дела пред личните”. [б:163-167]. В това тълкуване има неуточнение относно моралните норми у средновековната българка, които едва ли тя е възприемала като товар. Именно пренебрегвайки личните си чувства, над които стои държавното благоденствие, повечето цареве дъщери и съпруги оставят светла диря в средновековната българска история. Заради държавните интереси първата съпруга на цар Иван Асен II Ана отстъпва престола на унгарската съперница Ана Мария и се замонашва, като по този начин ексцарицата осигурява връщането на Белградска и Браничевска област към територията на родината си. В историята на Второто българско царство има още много примери, в които жената владетелка, доброволно или не, завършва дните си в манастир. Такава съдба имат съпругите на Борил, Иван Асен II, Георги Тертер I, Иван Александър и др. Поставайки на преден план държавния дълг, Мария, дъщерята на Иван Асен II от първия му брак, се омъжва за Мануил Комнин. И тук ролята на жената е показна – царската дъщеря става залог за един така необходим мир. В историята на Втората българска държава съществуват многобройни доказателства за това, че български принцеси стават гаранция за благоденствието на своята страна, но този факт често се тълкува като насилствено омъжване за “полезния” владетел. Царските дъщери вероятно добре съзнават, че сключвайки даден династичен брак, осигуряват просперитет за родината си. Никъде в изворите, обаче, не е засвидетелствано насилствено формиране на толкова стойносни добродетели, а и това едва ли би било възможно.

Историята познава и ролята на нежния пол при определяне следващия владетел на държавата. Понякога високородният произход на жената става гаранция за авторитета на бъдещия ѝ съпруг. Такъв е случаят с Ирина, която, омъжвайки се за Константин Тих, му дава престижното име Асен.

Сключването на династични бракове включва и положението на чужденките, които идват в България. Те също изиграват своята роля за съдбата на страната си. Така Мария Палеолог става съпруга на Константин Тих; дъщерята на Михаил VIII Палеолог Ирина става съпруга на Иван Мицо (Иван Асен III); а сръбкинята Ана Неда се омъжва за Михаил Шишман и т. н.

Не може да се отрече и ролята на жената при защитаване интересите на нейния съпруг или деца. Ирина Комнина от позицията си на мащеха застава начело на регентството след смъртта на Коломан I Асен. Пренебрегвайки държавните интереси, стремейки се към укрепване на властта и позициите както за себе си, така и за своя син Михаил III Асен, владетелката се бори докрай да го закрепи на престола [5:19]. Още по-решителна и твърда в действията си е Мария Палеолог, съпругата на Константин Тих. Премахвайки деспота Яков Светослав и омъжвайки се за Ивайло, амбициозната византийка преследва до с всички средства своите цели [5:29].

След смъртта на цар Смилец, съпругата му, която е дъщеря на византийския севастократор Константин и племенница на император Михаил VIII Палеолог, ръководи държавата в годините, когато България е под татарска хегемония.

Интересно сведение за една родственица на цар Иван Асен II ни дава Петер Шрайнер. От брака си с Анна Мария българският цар има дъщеря на име Елена. Любопитна е генеалогията на нейната внучка Ватаца, която според автора става португалска графиня, известна като Ватаца де Совероса. Омъжвайки се за португалския граф Мартим Анеш де Совероса, от позицията си на графиня, Ватаца, която се явява правнучка на цар Иван Асен II, изиграва не малка роля в дипломатическите отношения между кралските дворове на Кастилия и Арагон към края на XIII в. В резултат на този династичен брак, осъществен в историята на Византийската империя, българската потомка на великия Асенев род става една от най-богатите знатни дами в Португалия. Авторът на изследването прилага

изображения на скулптурния саркофаг на графиня Ватаца де Совероса, където са изработени релефите на три двуглави орела – символ на византийското императорско могъщество, както и израз на царската власт по времето на Втората българска държава. Петер Шрайнер обръща внимание на тази, останала незабелязана от историците връзка, която през Средновековието свързва България не само с Византия, но и с Португалия [9:45-49].

За по-пълно изясняване на обществената позиция на жените от аристократичен произход спомага и тяхното изобразяване в редица църкви и миниатюри. Жената царица в многобройни портрети стои редом до своя съпруг, носейки също толкова пишно облекло като него. Разбира се, трябва да отчетем факта, че владетелят, считан за поставен от Бога, се различава в повечето портрети от своята съпруга – само той носи акакия (торбичка с пръст, припомняща за земния произход на владетеля), възглавничката, на която е стъпил, е по-голяма от тази на съпругата му или е с друг цвят, само той е изобразен със златен жезъл и пр.

В Боянската църква се намират стенописните портрети на цар Константин Тих-Асен и царица Ирина, както и на ктиторите севастократор Калоян и съпругата му Десислава. “Константин в Христа бога верен цар и самодържец всем българом” е надписът, който стои от лявата страна до главата на владетеля. За да се направи съпоставка между царя и царицата, от огромно значение са не само техните портрети в Боянската църква, а и пълното описание на костюмите и символите на царската власт, което дава Венера Наследникова [4:20-22].

На първо място трябва да се акцентира върху облеклото на владетелската двойка. Между Константин и Елена има знак за равнопоставеност предвид това, че и двамата носят еднакво богато украсени костюми. Важно е обаче да се отбележи наличието на различие в следните символи на царската власт, а именно: златният жезъл, на чието място в ръцете на царицата виждаме скипър, вероятно не случайно по-малък, и липсата на акакия при жената. Правят впечатление и ръцете, с които двамата държат този царски символ – при Ирина е лявата, а при царя е дясната. Може би несъответствието е породена от това, че владетелката с дясната си ръка по-нагледно би посочила Константин в даденото изображение. Независимо как е тълкувано, тук очевидно има известно противопоставяне на двамата съпрузи. В тази посока може да се разгледа и погледът на жената, който е насочен към земята, докато погледът на царя е далеч по-самоуверен.

В портретите на ктитора севастократор Калоян и жена му Десислава костюмът е тържествен и елегантен, но не толкова церемониален, колкото костюмите на Константин и Ирина. От четирите изобразени облекла от Боянската църква безспорно най-впечатляващо е това на Десислава [4:22-44]. От изображенията на костюмите на севастократор Калоян и Десислава би могло да се заключи, че жената в този случай е в равнопоставена на своя мъж позиция. В подкрепа на това се явява облеклото на Десислава, което е дори по-пишно и богато украсено от това на нейния съпруг. Следващият пример в тази насока са погледът и ръцете на ктиторката. При по-внимателно вглеждане може да се установи, че те сочат не Калоян, а модела на църква, който севастократорът държи в ръцете си, още повече че и неговият поглед е насочен натам. Изхождайки от това, става ясно, че тук е налице равенство в статута между мъжа и жената ктитори.

Ценни изображения на българската владетелска фамилия намираме по страниците на Лондонското евангелие, което датира от 1356 г. На първата му страница е изобразен кюстендилският деспот Константин, зет на цар Иван Александър, заедно със съпругата си Тамара и двете ѝ сестри. Съпругата на Константин – Тамара, е изобразена отляво на мъжа си, а до нея са двете ѝ сестри. Само втората сестра има различно скроена и различно поставена на раменете мантия. Високите корони на трите сестри са еднакво украсени с дълги перпендулии (нанизани от скъпоценни камъни). Впечатлява обаче, че по-малък брой перпендулии

има последната сестра. Това вероятно е породено от факта, че тя е и най-малката. Всички държат в дясната си ръка малък жезъл с украса на върха, подобно на Константин. Обувките са еднакви и за трите – обути са в червен зокус (островърхи червени ботуши). Сестрите са стъпили на възглавнички с еднакъв цвят, но различни по големина. Най-голяма е тази на Тамара. Вероятно това е породено от вече различния ѝ социален статус. Костюмът на Тамара, за разлика от костюмите на сестрите ѝ, е по-добре подбран цветово. Докато той е композиран от два тона червено – яркочервено и малиновопурпурно, то останалите съчетават червения с тъмозеления цвят. Забелязва се също така, че короната на най-голямата сестра – Тамара, е най-богато украсена, докато короната на най-малката е най-семпла [4:36-38]. Забележимо е, че както деспот Константин, така и трите царски дъщери държат в ръката си един и същ символ на властта – жезъл. От това може да се заключи, че високородният произход на сестрите им гарантира доста висока обществена позиция. В тази връзка е и положението на ръцете, което е еднакво и при четиримата. Най-очевидното различие се състои в това, че деспотът е изобразен на по-предна линия, а и е стъпил върху възглавничка с различен цвят. За някои това би дало основание да се противопоставят донякъде Константин и неговата съпруга Тамара, но не бива да се забравя, че владетелят като богопоставен би следвало да се отличава от всички останали, били те и част от семейството му.

Вторият лист от Лондонското евангелие съдържа портретите на цар Иван Александър, изобразен между двамата си невръстни синове – Иван Шишман и Иван Асен. От дясната страна на царя и на Иван Шишман е майката Сара – “новопокръстената Теодора”. Докато първият лист от евангелието е забележителен като документ, даващ информация за дворцовото българско облекло, то вторият е ценен за костюма на българското царско семейство.

Изобразеното като по-голямо от двете момчета (Иван Шишман) е облечено съвсем по същия начин, както и своя баща. То носи и същите царски символи – корона, жезъл, лорос, акакия. Иван Асен е в тъмнопурпурна далматика и ясночервена туника с корона и жезъл на севастократор. Царицата и Иван Шишман са стъпили на червени възглавнички подобно на царя, а Иван Асен – на зелена [4:36-39]. Като се позоваваме на изображенията, от които е видно еднаквото положение на ръцете при царя и царицата, еднаквият по размер жезъл, който държат, по-големият брой перпендулии на короната на Теодора, както и властният ѝ поглед, можем да допуснем, че тази българска владетелка е абсолютно равноправна на съпруга си, за което свидетелства и писмената традиция. Особено показателна в това отношение е информацията, която ни дават два надписа – единият към миниатюра в Лондонското евангелие от 1356 г. [8:307-308], а другият от 1368 г. [8:423].

В първия е записано следното: “Теодора, в Христа бога вярна и новопросветена царица и самодържица на всички българи и гърци”, а във втория Иван Александър и Теодора са окачествени като “самодържавни царе”. Пак в подкрепа на равнопоставеността между двамата е и Похвалата към цар Иван Александър от 1356 г., в която четем следното: “Тогава той владееше скиптър на българското и гръцкото царство заедно със своята благоверна, боговенчана и новопросветена царица, госпожа Теодора...” [8:308]. Тук недвусмислено е посочена еднаквата позиция на царя и царицата чрез употребата на наречieto “заедно”.

Портрети на деспот Деян, жена му Доя и членове на тяхното семейство са изобразени в църквата “Свети Йоан Богослов” при Земенския манастир (1354 г.). От тях са запазени частично само тези на Деян и Доя. От портретите на останалите членове от семейството е запазена доста по-малка част. Изящното облекло на Доя би могло да се съпостави с това на неизвестната ктиторка от старата църква в с. Калотина, Софийско. Предвид това, че първата е изобразена до своя съпруг деспот Деян, интерес представлява фактът, че втората е изобразена само със своето дете

– без съпруг, а се забелязва доста голямо сходство в облеклото на двете жени. Въпреки многото повреди, нанесени върху стенописа, костюмът на неизвестната жена ясно се вижда. Поради сходството в облеклото на неизвестната ктиторка и деспотица Доя, вероятно е първата също да е съпруга на деспот. Любопитното в случая е, че ктиторката, респективно жената, поема функцията на главна дарителка на църкви и манастири, въпреки че в този период такава роля е отредена на мъжа. Това неминуемо я определя като финансово независима. Съвсем друга е участта на жената, принадлежаща към класата на зависимото население. Въпреки че изворите я отминават, това съвсем не означава, че тя не споделя тежестта на феодалния гнет наравно със своя съпруг.

За разлика от богато украсените аристократични костюми, които се променят с течение на времето, повлияни почти изцяло от византийската и западноевропейската мода, облеклото на жената от народа не се изменя лесно и е в значително в по-малка степен заимствано от византийския тип костюм. В периода на Второто българско царство то запазва основните си характеристики. Обикновените жени носят долна платнена риза и горна цветна или бяла туника. Успоредно с това в българския народен женски костюм се запазват и елементи от славянското облекло, състоящо се от риза и престилка. Престилченият тип женска носия се запазва у нас чак до XX в. Тъканите, от които се изработват костюмите на обикновената българска жена, се различават коренно от тези, които служат за направа на облеклото у аристократката. Докато първите са домашно изработени, груби, но здрави, то вторите са далеч по-фини и изискани, орнаментирани със златни или сребърни нишки и украсени със скъпоценности. Съпоставка би могла да се направи и между облеклото на селската и градската жена. Дрехата на първата е по-груба, а богатата гражданка си позволява да носи дрехи от сукно, памук и коноп.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От казаното дотук можем да изведем следните заключения:

- Наблюдават се съществени различия между благородницата и обикновената жена по отношение възможността за изява в политическия живот на страната. Посредством широко прилаганите през периода на Втората българска държава династични брачни връзки такава намеса се явява привилегия само за първата;
- Последиците от феодалния гнет се явяват съществена пречка за икономическия просперитет и личната свобода на жените, спадащи към най-долните етажи на обществото;
- Дават се права единствено на благородницата да участва в духовния и културния напредък на обществото посредством дарителство на църкви и манастири. Благодарение на нейното потекло образът ѝ е запазен в редица духовни обители, а името ѝ не е останало безизвестно за разлика от обикновената жена, чийто произход ѝ отрежда забвение;
- На практика именно произходът на жената и обвързаността ѝ с мъжа стават гаранция за намесата ѝ в дадена сфера от живота на социума;
- Съществуват различия между източното и западното православие в законовите разпоредби и каноничните постулати относно възможността за обществена инициативност на жената. Такова право, разбира се, не напълно неограничено, тя получава в източното православие.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Андреев, Й. Всекидневието на българите XII -XIV в., София, 1992.
- [2] Благоев, Н. Еклога, С., 1932.
- [3] Йонов, М., Й. Николов. Христоматия по история на средните векове. Т. 1. София, 1968.
- [4] Наследникова, В. История на българския костюм, София, 1969.

[5] Павлов, Пл. Търновските царици. Велико Търново, 2006.

[6] Павлова, Й. Ролята на жената във Втората българска държава. – Науч. тр. ВВООУ „Васил Левски“, 44, 1996, № 2.

[7] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 1. София, 1978.

[8] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 2. София, 1978.

[9] Шрайнер, П. Португалската графиня Ватаца де Совероса (около 1270 – 1337) – правнучка на цар Иван Асен II, сп. Родина, 1996, кн. 4.

За контакти:

Проф. д-р Златоживка Здравкова, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: zzdravkova@uni-ruse.bg

гл. ас. д-р Ренета Златева, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: rzlateva@uni-ruse.bg